

EMANUEL SCHINDLER:

Kapitál.

(Studie didaktická a kritická.)

Mnohovýznamnost termínu „kapitál“ v sociální ekonomii jest známa. Při všech obtížích výrazu, s nimiž právě u naší disciplíny třeba počítat, ukazuje sama svým rozsahem, že zde nejde o úsilí o pouhý výraz, ale o úsilí o pojem; ne o definici ve smyslu opsání, vystižení určitého pojmu, ale o samo stanovení, vymezení pojmu toho. Při tom — právě tak jako v každé vědě — i zde toto úsilí o pojem není sobě samému cílem, nýbrž spíše prostředkem poznání a výkladu jevů, které s pojmem, o který se usiluje, souvisejí a poutají zájem, k úsilí o něj dávají podnět.

Obecná a kupecká řeč — vyjdeme-li od ní — rozumí kapitálem především peněžitou sumu nesoucí úrok. Dává však slovu tomu ještě význam další. Tak slyšíme, že do toho či onoho podniku nebo do stavby domu jest třeba tolik a tolik kapitálu. Při tom cítíme dobře, že zde nejde o peníze jako takové, nýbrž o určitý majetek jim odpovídající, majetek, záležející konkrétně ve všem, čeho do podniku nebo do stavby třeba. Majetek odpovídající cenově uváděné peněžní sumě a v ní jen proto úhrnem vyjádřený, že v dnešním peněžním hospodářství jsou peníze představitelem ostatních statků. Také zde předpokládá obecná a kupecká řeč maně majetek výnosový, ale v dalším rozumí termínem tím i majetek jiný. Dokladem toho jest výraz „mrtvý kapitál“, jímž označuje — právě pro jeho nevýnosnost — majetek sice nevýnosový, který by však výnosovým mohl být, nebo majetek, jehož výnosnost skutečná jest daleko menší, než by podle obecného názoru mohla být a konečně i majetek, jehož dané spotřební využití jest podle obecného názoru ceny daleko menší jeho možné výnosnosti.

Jak známo, přejala sociální ekonomie oba tyto pojmy kapitálu, jak ve smyslu peněžité sumy, tak ve smyslu — v daném

případě — výnosového majetku. Prvého užívá na příklad ve výkladu peněžního úvěru, druhého ve výkladu rozdělu statků. Sociální ekonomie jala se však, jak známo, slova toho užívat ještě ve smyslu jiném — ve smyslu výrobního prostředku. Stalo se tak patrně vlivem nedostatečného odlišování technické a sociálněhospodářské stránky organizace výrobního procesu a také i vlivem skutečnosti, že právě v podnikatelském hospodaření jest výnosové užití majetku z valné části podmíněno jeho užitím výrobním. S tímto pojmem kapitálu pak pracovala při výkladu o výrobě, rozlišujíc vedle výrobních činitelů práce a přírody ještě kapitál jako — na rozdíl od přírody — vyrobený výrobní prostředek.

Při početnosti a často i účelovosti definicí kapitálu, kolísajících mezi jedním a druhým pólem trvalo dost dlouho, než byla zjištěna terminologická chyba, označující stejným slovem různé pojmy. Než se tak stalo, zavinila chyba ta přirozeně mnoho zmatků a planých sporů, zvláště když mezitím se z kmene kapitál vytvářela další slova a pojmy: kapitálový, kapitalistický, kapitalismus. Konečné třídění pojmů se provedlo tak, že se rozlišily pojmy a termíny dva: kapitál výrobní jako soubor prostředků výrobních a kapitál těžební či výdělkový (také výnosový) jako soubor výnosového majetku na rozdíl od statků pouze užitných. Kapitál výrobní označen jako „kapitál ve smyslu národohospodářském, kapitál národní nebo sociální“ — patrně proto, že z hlediska celku se výrobnost technická pojímala jako výrobnost sociální — a kapitál těžební jako „kapitál ve smyslu soukromohospodářském, kapitál soukromý“ — patrně proto, že jeho výnosnost pojímána jako výnosnost soukromá.

Pojetí to bylo — také v české literatuře — své doby pojetím převládajícím, přes to že mělo četné vady, jichž si i mnozí jeho zástupci byli vědomi, s nimiž však považovali patrně za nutno se smířit. Především vadnost formální, záležející v tom, že stejným základním termínem označují se pojmy zásadně různé. Třebaže přívlastkem „výrobní“ a „výdělkový“ se jich odlišnost hledí vyznačit, přece jen společný termín hlavní maně v laikovi a začátečníkovi budí nesprávný dojem, jako by šlo o pojmy v podstatě stejné či příbuzné a jen v podřazenosti se odlišující; pojmy, které jsou jen odrůdami jednoho pojmu základního. Ve skutečnosti však

jde o pojmy utvořené z úplně různých hledisek a pohybující se v úplně jiných oblastech; jeden — výrobní prostředek — v oblasti technické, technickoekonomické, druhý — majetek — v oblasti sociálněekonomické. Tím i při přemožení těchto obtíží jest i logické rozlišování obou pojmů ztíženo, neboť si nemohou být protikladem, nýbrž, pohybující se každý ve své oblasti, se z části jen zachycují. Dokladem potíží těch jest jevící se snaha užívání termínu kapitál vůbec vyloučit a terminologickou vadnost obejít užíváním termínů výrobní prostředek a výdělkový majetek. Jiným dokladem jest, jak sami zástupci tohoto pojetí cítí při výkladu potřebu odlišnost obou pojmů názorně vyložit. Tak na příklad *Gruber*¹⁾:

„Protivou výrobního kapitálu není tudíž kapitál výdělkový, nýbrž statky užité, nechať jsou vlastníkovu jměním spotřebním, sloužící jeho osobní konsumpci, či kapitálem výdělkovým, slouží-li mu k obchodu či pronajímání. Protivou kapitálu výdělkového pak jest všecken majetek nevýdělkový, nechať jsou jím výrobní kapitály, určené k vlastní domácí výrobě, či statky užité (spotřebné) ve vlastním užívání vlastníkově. Má-li tedy na př. krejčí vedle bytu dílnu a krám s hotovými obleky, má v své kuchyni kapitály pouze nevýdělkové výrobní (vlastní kuchyňské zařízení), v jídelně a ložnici pouze statky užité, v dílně kapitály výrobní, jež jsou mu zároveň kapitály výdělkovými, konečně ve skladě hotového šatstva statky užité (hotové šatstvo, věšáky, židle, zrcadla a pod.), jež jsou jemu však výhradně kapitály výdělkovými.“

Také z podtitulů není termín „kapitál ve smyslu národohospodářském či národohospodářský, národní nebo sociální“ právě šťastný, zvláště ne u nás při známé odlišnosti významu termínů těch v názorech laiků od jich významu vědeckého a při obtížích, s nimiž i začátečník jest dlužen zápasit, než obecný, vžitý význam přemůže. Jest sice pravda, že vědecká terminologie má své vlastní pole a své vlastní důvody, ale přes to a právě v naší disciplině, odkázané pouze na slovní výraz, jest jistě správnou zásada, že se nemá — pokud toho nezbytně není třeba — už z didaktických

¹⁾ Dr. Josef Gruber, K pojmu a českému názvosloví kapitálu těžebného v Poctě Ottovi str. 429.

důvodů odchylovat od obecné. Jinak octne se snadno v nebezpečí nedorozumění a také i neporozumění.

Také odlišování kapitálu ať už v tom či onom smyslu od užitných statků se neshoduje s obecným citem, jak právě termín „mrtvý kapitál“ dobře ukazuje. Neshoduje se však ani s hospodářskou skutečností. Neboť otázka, zda konkrétní statek jest prostředkem výrobním či spotřebním, výdělkovým či nevýdělkovým, závisí u valné části statků pouze od jich určení. Pokud jde o výnosový kapitál, platí to veskrze. Pronájemem, půjčkou a konečně i prodejem lze totiž každý nevýnosový majetek změnit na výnosový. Nehledě k tomu může i statek nevýnosový (nevýnosový v tom smyslu, že není zdrojem důchodu) být výnosovým a to dokonce ve značné míře v tom smyslu, že jest zdrojem spekulativního zisku. Vedle realit zakládá se, jak známo, na tomto předpokladě velká část dnešního sběratelství — a to i předmětů vloženež užitných a také třeba i používaných. Dlužno konečně uznat, že i samo ryze osobní nevýdělkové užívání statku znamená v dnešním směnném hospodářství určitý, třeba že nepřímý výnos tím, jak hospodářské postavení a důchod uživatele zlepšuje a zvětšuje. Bydlení ve vlastním domě vynáší mně právě tolik, jako kdybych dům pronajal. Berní správy alespoň toho názoru jsou.

Z uvedeného lze vidět, jak theoretický pojem kapitálu se odchýlil od poměrů a názorů skutečného života a jakou otvírá možnost sporů. Sporů, majících často scholastický ráz a vedoucí třeba až k úvaze, zda zapálený doutník jest či není kapitálem. Závažnější jest, že se tímto způsobem theoretický pojem kapitálu čím dále tím více odděloval od oblasti peněžní a úvěrové a od kapitálu peněžního. Skutečnost tím významnější, čím více poměry ty — působí tu později jistě i vliv poměrů poválečných — vystupovaly do popředí a čím více pronikalo poznání, že jsou pro oblast reálních statků směrodatnější, než se zdálo dříve.

Vlivem toho nastává i přeskupení názorů na pojem kapitálu. Přeskupení to jeví se v tom, že pojem kapitálu se hledá novou, či vlastně starou, ale již hodně zarostlou a jen jednotlivě užívanou cestou. Cestou, hledající pojem kapitálu zase navázat na prvotní, slovem tím krytý pojem kapitálu peněžního a majetku, zjednat tak spojení mezi oblastí peněžní a úvěrovou a oblastí reálních

statků a vytvořit tak předpoklad nutný pro poznání jich vzájemné souvislosti a tím i předpoklad pro úspěšné proniknutí poměrů s tím souvisejících.

Pro rozdíl této nové orientace od staré jest příznačno, jak malá pozornost se dříve právě pojmu peněžního kapitálu věnovala. Vnější důkazem toho jest, že i ve velkých kompendiích a slovnících po heslu tom téměř není stopy. Pokud termínu toho se užívá, děje se to buď mimochodem nebo v obvyklém starém slova smyslu jako označení peněžité sumy. Vskutku však pojem jím krytý jest daleko hlubší. Analýsa peněžních a úvěrových poměrů nám dává možnost to zjistit.

Ve své prvotní formě jest peněžní kapitál sumou tvrdých peněz. Jest to forma, ve které výhradně vystupoval ve staré době a v níž z části vystupuje i dnes. Poněvadž ve směnném hospodářství jsou peníze představitelem ostatních statků, ve které se za normálních poměrů mohou libovolně vtělit a jsou tedy silou, která hospodářsky statky ty ovládá a jimi disponuje (v tom záleží právě tak zvaná kupní síla peněz), jest i každý kapitál peněžní kusem této disposiční síly. Poněvadž pak disposiční síla nad statky jest majetkem, jest i peněžní kapitál majetkem. Od majetku reálného, znamenajícího disposiční sílu nad určitými statky, liší se kapitál-peněžní majetek tím, že jeho konečný hmotný substrát — nehledě k formě peněžní, která tu jest pouze prostředkem — jest neurčitý, anonymní, závisející od toho, jak ona disposiční či kupní síla peněz se konkrétně uplatní. Na rozdíl od majetku reálného, který povahou věci jest konkrétní, možno proto majetek peněžní charakterisovat jako majetek abstraktní. Vzhledem k okamžité směnné pohotovosti a směnitelnosti peněz možno jej dále charakterisovat jako majetek volný na rozdíl od majetku reálného, který jest majetkem obtížněji směnitelným a proto více méně vázaným. Jest přirozené, že majetek vyznačující se od ostatního majetku vlastnostmi tak vynikajícími, má jak mezi ním, tak v celém hospodářském životě zvláštní význačné postavení.

Význam kapitálu peněžního, který tu již jest, i když kapitál ten vystupuje ve své prvotní formě, jest však v dnešních poměrech nejen peněžního, ale i úvěrového hospodaření ještě větší a to

proto, že úvěrem se peněžní kapitál ze své prvotní peněžní formy oproštuje. Vystupuje a tvoří se totiž také ještě ve formě úvěrových náhražek tvrdých peněz, ať už to jsou bankovky nebo konta otevřená k převodům. Původ těchto úvěrových náhražek jest dvojitý. Především se opírají o majetek existující (na příklad zboží, o které se opírá eskontovaná směnka nebo majetek tvořící reální podklad lombardovaného papíru) a jsou tedy úvěrovou peněžní mobilisací majetku toho. Nebo se mohou opírat o předpokládaný majetek budoucí (otevření konta podnikateli do jeho budoucího podnikání) a jsou tedy jakousi anticipovanou peněžní úvěrovou mobilisací majetku. (Následky nedostatečné reálnosti úvěrových předpokladů nás tu nezajímají.) V každém případě, ať už se jedná o majetek přítomný nebo budoucí, jde o jeho úvěrovou peněžní mobilisaci. Kapitál-majetek peněžní, překračující takto svou prvotní formu, jest proto z větší nebo menší části — rozšířením úvěru část ta roste — výrazem, výsledkem, představitelem této úvěrové mobilisace majetku ostatního, jest majetkem mobilisovaným ve formě peněžní.

Vzhledem k tomu možno proto charakterisovat peněžní kapitál jako odhmotněný majetek. Majetek, který jest schopen okamžitého zhmotnění a reální investicí zhmotnění, vtělení toho také dochází. Právě tak jako on sám jest dočasnou mobilisací majetku reálního, jest i reální majetek tou či onou formou jeho dočasného vtělení. Obrazně možno jej přirovnat k volné páře, vznášející se nad vodou, z níž vyšla a ve kterou se zase vrátí.

Vzhledem ke směnné funkci peněz jest peněžní kapitál-majetek článkem a místem, v němž se reální majetek z jedné formy ve druhou obrací, jest formou, kterou majetek ten přechodně nutně nabývá a ve které se převážně tvoří a nabízí. Kapitál-majetek peněžní jest takto ústřední formou majetku, jest typem majetku, jest majetkem *κατ'εξοχήν*.

Skutečnost ta jest podkladem nového odhmotněného pojmu kapitálu-majetku jako disposiční síly nad statky, která však sama v úrovni statků, v nichž se jen projevuje, neleží; síly, o které možno říci — tuším, že jde přibližně o výraz *Clar-kův* — že jest souhrnem všeho a při tom ode všeho neodvislá. Tento pojem mají v podstatě na mysli všechny ony starší i novější

definice kapitálu, které se z tohoto hlediska o jeho zachycení a výraz pokoušejí. Rozdíly, které mezi nimi není možno zjistit — pokud nejde o různý úspěch výrazu — jsou proti této společné základně vedlejší.

Vydeme-li tedy od majetku jako disposiční síly nad statky, ovládající jich určení a usměrnění, můžeme snadno konstatovat, že síla ta se právě v moderní době uplatňuje převahou výdělkově. Skutečnost ta jest pro dobu tu na rozdíl od doby předcházející směrodatná a charakteristická a jest to ona, která přibližuje a připodobňuje majetek sumě peněžní umístěné na úrok, která majetek činí — „kapitálem“. Skutečnost ta jest i základním znakem moderního — „kapitalismu“.

Toto výdělkové usměrnění majetku, charakteristické pro moderní dobu, uskutečňuje se pak, jak víme, zvláště cestou jeho výrobně-výdělkového usměrnění — skutečnost, která jest dalším znakem kapitalismu.

Mimochodem řečeno, bylo to pravděpodobně asi právě toto výrobně-výdělkové usměrnění majetku, které zavedlo příčinu k vytvoření starého pojmu „výrobního kapitálu“ tím, jak skutečným poměrům odpovídající a správný postřeh byl nedostatečným si uvědomením odlišnosti sociálněekonomické a technické stránky výrobního procesu přenesen nevědomky na pole technické a tak utvořen pojem výrobního kapitálu jako technického výrobního prostředku.

Zbývá ještě otázka, zda takto utvořený pojem kapitálu dlužno vztáhnout na majetek vůbec nebo jen na majetek výdělkově usměrněný? Odpovědi na otázku tu nejsou ani jednotné ani dosti určité — i u těch, kteří pojem ten pojímají způsobem právě naznačeným. Všeobecný dojem, který z odpovědí těch vzniká, jest spíše ten, že pojem kapitálu se omezuje na majetek výdělkově usměrněný na rozdíl od majetku — vystupuje tu do popředí zvláště skutečnost také jeho spotřebního usměrnění — nevýdělkového. Názor ten může se zajisté opírat o skutečnost, že právě toto výdělkové a v něm zvláště výrobně-výdělkové usměrnění majetku to jest, které z majetku učinilo a činí „kapitál“ a které jest pro sociálněekonomickou výrobní a rozdělovou funkci majetku v moderní době směrodatným. Naproti tomu však dlužno konstatovat, že právě dnes — jak jsme na svém místě uvedli — jest možnost změny

v tom či onom usměrnění majetku téměř naprostá a také změna sama velmi častá. Výdělkovou usměrněnost majetku dlužno proto pojímat spíše jako jeho výdělkovou usměrnitelnost, která tu nesporně jest — jak se dobře odráží z termínu „mrtvý kapitál“ — a která tvoří další znak kapitalismu a jeho ducha. Pojem kapitálu jako majetku dlužno proto rozumět jako majetku výdělečně usměrnitelného — v dnešní době tedy prakticky majetku všeho.

V pojmu kapitálu-majetku takto utvořeném máme pojem, který nám umožní sledovat funkci majetku v současné sociální organizaci hospodaření a zvláště souvislost mezi organizací vlastní výroby a organizací peněžní a úvěrovou. Máme v něm i pojem, který pochopení toho usnadňuje tím, jak navazuje na představu, která se obecně s termínem tím spojuje.